

УДК 811.112.2 - 112'373.7

В.І.Школяренко

РОЗВИТОК ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ТА ЇЇ ДИНАМІКА

У статті вперше досліджується динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови 19-20 століття. Визначаються основні тенденції становлення та розвитку фразеологічної системи німецької мови. Особлива увага приділяється діахронічному аспекту дослідження фразеологічних одиниць.

Сучасна фразеологічна наука на зламі двох тисячоліть досягла значних успіхів. Про це дуже промовно свідчать цифри: за 60 років (1918-1978) у колишньому Радянському Союзі опубліковано 13355 робіт з фразеології, серед яких монографії, докторські та кандидатські дисертації, фразеологічні словники тощо. Сказати нове слово в нашій фразеології нелегко, бо саме нашій вітчизняній науці належить пріоритет у виділенні фразеології в окрему лінгвістичну дисципліну. Завдяки працям вітчизняних дослідників І.І.Чернишової, О.Д.Райхштейна, О.В.Куніна та їх послідовників за останні чотири десятиріття фразеологія як наука пройшла величезний шлях від окремого розділу лексикології до солідної теоретичної та ужиткової галузі мовознавства, що має фонд фразеологічної системи за свій окремий об'єкт дослідження.

На порозі 21 століття наука зосередилась у своїх дослідженнях на людині. Сучасній лінгвістиці властиві експансіонізм, антропоцентризм, функціоналізм та експланаторність. Власне кажучи, усі сучасні лінгвістичні дослідження, що звертаються до концептів духовної культури людини, її духовності, вкладаються в поняття антропоцентричних досліджень. У межах антропологічної лінгвістики успішно розвивається лінгвогносеологія, об'єктом якої є пізнавальна функція мови як форма представлення світу, який пізнається людиною.

Сучасний етап розвитку лінгвістичних досліджень характеризується підвищеним інтересом до аналізу процесів розвитку фразеологічного складу. Наша монографія є дослідженням, присвяченим діахронічному аналізу фразеологічних одиниць (ФО). Ці ФО характеризуються неоднаковим ступенем стійкості, різним структурним оформленням.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подальшого вивчення мови як динамічної системи, яка перебуває в стані постійного розвитку та змін. Закономірності розвитку фразеологічної системи викликають все більший інтерес у процесі пізнання її своєрідних властивостей.

Комплексне вивчення розвитку фразеологічного складу передбачає всебічний системний аналіз розвитку фразеології на окремих

часових зрізах з подальшим їх поаспектним зіставленням з метою виявлення домінуючих тенденцій розвитку фразеології. Це дозволить надати дослідженню системного характеру.

У нашому дослідженні здійснюється спроба діахронічного аналізу фразеологічного складу німецької мови в межах останніх двох століть, тобто в період існування сучасної німецької літературної мови. У роботі виділяються три синхронних зрізи, які підлягають діахронічному аналізу: 1/ кінець 18 - початок 19 ст., 2/ середина - кінець 19 ст., 3/ кінець 20 ст. Виділення саме цих часових зрізів пояснюється такими причинами: 1/ становлення та розвиток німецької фразеології в 19 столітті є цікавим з точки зору завершеності на той час формування німецької національної літературної мови; значні зміни в суспільному та економічному розвитку Німеччини протягом 19-20 століть активізували появу нових фразеологічних одиниць; 2/ особливого значення набуває вивчення розвитку фразеології сучасної німецької мови відповідно до періодизації її історії з 1650 року до теперішнього часу.

Основна мета дослідження полягає у виявленні загальних закономірностей та особливостей розвитку фразеологічної системи німецької мови. Розв'язання цього питання вимагає вирішення таких завдань: інвентаризація та систематизація досліджуваних ФО; розкриття етимології досліджуваних фразеологізмів; встановлення джерел їх виникнення; виявлення основних факторів, які впливають на утворення ФО; визначення шляхів розвитку ФО; висвітлення причин появи фразеологічних неологізмів та новотворень; виділення явищ екстра- та інтралінгвістичного характеру, які спричинили деактуалізацію фразеологізмів; констатація специфіки семантичних та структурно-семантичних особливостей ФО; показ домінуючих тенденцій семантичного та структурно-семантичного розвитку досліджуваних фразеологізмів.

Матеріалом дослідження служать ФО, які вибрані з тлумачних словників 19 століття та з лексикографічних джерел кінця 20 століття. Для верифікації мовних фактів ми використовуємо тлумачні словники німецької мови: словник Й.Г.Кампе [1], словник К.Ф.В.Вандера [8], словники серії „Duden“ за редакцією Г.Дроздовського [2], словники Рьоріха [6; 7], Гейне [3] і Кюпера [4] та ін. Лексикографічне відображення модифікацій ФО дає можливість простежити зміни ФО, які нас цікавлять, дати надійну інформацію про семантику ФО. Диференціація функцій ФО в процесі їх узуального й оказіонального застосування в текстах різних типів досліджується на матеріалі преси, художньої літератури, телебачення.

Дослідження показало, що розвиток фразеологічного складу сучасної німецької мови – процес більш значний і глибинний, ніж просто зміна матеріального складу ФО, яка виражається в деактуалізації певної частини фразеологізмів та в поповненні засобів образної номінації новими ФО. Підвищена динамічність матеріального складу і прямого

/мотиваційного/ значення словесних комплексів у фразеологічному складі нерозривно пов'язана з розвитком фразеологічної семантики в напрямку денотативно-референціальної комплексності, деталізації, кількісно-якісного накопичення фразеологією нових для неї значень і відтінків значень. Розвиток номінативно-експресивної функції ФО відображається в розширенні та оновленні понятійної сфери, яка відображає “картину світу”, що значною мірою зумовлюється суспільною і політичною діяльністю людини, рівнем матеріального і духовного розвитку суспільства.

Підвищена динамічність фразеологічного складу детермінується дією різнонаправлених тенденцій: активної тенденції до регулярності /системності/ фразеологічного складу і тенденції до унікальності /асистемності/. Тенденція до регулярності проявляється в: розширенні варіативних потенцій ФО, що виражається в збільшенні кількості фразеологічних серій; уніфікації компонентного складу фразеологізмів, розширенні міри лінійного подовження ФО, збільшенні в три рази загальної кількості високо- та середньочастотних фразеологічних компонентів, а також у підвищенні фразеотворчої активності значної кількості фразеологічних компонентів, в серійності процесів фразеотворення. Тенденція до унікальності /асистемності/ є рушійною силою ряду процесів і виявляється у використанні в якості фразеологічних компонентів слів-історизмів, у збільшенні кількості ФО з унікальними, оригінальними образами, в деякому підвищенні частки ФО з менш регулярною мотивованістю, а також ФО з імпліцитним характером зв'язку між планом вираження і планом змісту. Важливим напрямком розвитку фразеологічного складу німецької мови в досліджуваний період є поглиблення та вдосконалення функціонально-семантичних можливостей фразеологічного складу при застосуванні його в суспільній комунікації.

Фразеологічний склад є відкритою системою, яка постійно поповнюється як в плані змісту, так і в плані вираження. Зміни в структурному оформленні ведуть до модифікацій семантичного плану.

Основні зміни структури пов'язані з паралельними змінами в значенні фразеологізмів. Такими є структурно-семантичні трансформації, до яких ми віднесли субституцію, перерозподіл, звуження, розширення компонентів ФО та фразеологічну контамінацію. Найбільшою активністю характеризуються такі способи фразеотворення, як субституція та перерозподіл. Під субституцією компонентів фразеологізму ми розуміємо спосіб структурно-семантичної трансформації ФО, який полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи усіх компонентів функціонально схожими елементами: *Sanders: nicht das Salz zum Brote haben - Duden: nicht das Salz zur Suppe haben*. Перерозподіл - це такий структурно-семантичний спосіб творення ФО, під час якого внаслідок посилення ступеня її узагальнено-метафоричного значення відбувається втрата компонента, що стосувався до певного конкретного

значення ФО, супроводжуючись ситуативно зумовленими змінами в морфологічній структурі дієслівного компонента. Наприклад: „*Sendbrief von der Meßkrankheit*“: „*Ich mein, - говоримь Фрюмесер, - iz seyt voller fantasten/unendlichen, krausen/ Sinn, denn ein zotterer Hund flöch im Augsten/ August*“ - *voller Unarten stecken wie der Hund voller Flöhe*.

Ще одним типом структурно-семантичних фразеологічних трансформацій є звуження - виділення компонентів стійких фраз в самостійну ФО: *ein armer Mann ist in Gottes Bann - ein armer Mann*.

Всі три різновиди формальних перетворень ФО характеризуються тенденцією мови до економії. Скорочення складу ФО веде до вираження понять та явищ навколишнього світу шляхом натяку. Посилення експресивності відбувається завдяки все більшому віддаленню від первісної форми ФО. Саме це відхилення від початкової форми, зумовлене явищем синкретизму, веде до затемнення етимології ФО.

Розширення компонентного складу ФО, яке характеризується здатністю ФО до розгортання за рахунок включення нових компонентів, відбувається в межах словосполучення, а також простого речення. Наприклад, з ФО *einen Mohren weiß machen* утворилися фразеологізми: *Einen Mohren kann man nicht weiß machen. Mohren werden nimmer weiß. Wer einen Mohren wäscht, der verliert Mühe und Seife*.

Цікавим з точки зору утворення нових структурно-семантичних стійких словесних комплексів є явище фразеологічної контамінації. Контамінація охоплює як семантично близькі ФО, так і ФО, семантично далекі. В основному контамінують фразеологізми, об'єднані формальною подібністю. Можлива також контамінація формально відмінних ФО. Наприклад: *Sanders: aufrecht in seinen Schuhen stehen /sich in guten Verhältnissen befinden/ - Sanders: in keinen Schuhen gut sein /gar nichts taugen/ = Röhrich: in keinen guten Schuhen stehen /sich in schlechten Verhältnissen befinden/; Wander: Trübsal blasen /sich beklagen/ - Sanders: nach Noten - Duden: Trübsal nach Noten blasen /sich beklagen, jammern/*.

В процесі розвитку фразеологічного складу розширюються можливості формально-структурного варіювання. Аналіз варіативних відношень в діяхронії засвідчив, що найширше представлені морфологічні */sich ein Leid/ ein Leides antun/* синтаксичні */ein hartes /oder steinernes, eisernes /Herz haben, ein Herz von Stein haben/* типи структурної варіативності. У процесі розвитку сюди ввійшли також фонетичні */j-n auf der Pi/e/ke haben/* та граматичні варіанти */nicht um ein Haar, um kein Haar; es ist hohe//die/höchste/ allerhöchste Zeit/*.

Необхідно розрізнити структурні варіанти і структурні синоніми, які виражають спільне значення, але відмінні між собою компонентним складом, а також семантико-стилістичними відтінками і функціональним використанням. Діахронічний аналіз показав, що виникнення фразеологічних синонімів пов'язане з втратою образної мотивованості або з оновленням образу */Schwein haben/ unverdientes Glück haben/ - Dusel haben/großes, unverdientes Glück haben//*, а також з посиленням

емоційно-експресивного /*die Nerven verlieren - jem. den letzten Nerv töten*/, стилістичного забарвлення /*ugs.: jem. lächelt das Glück - salopp: das Glück läuft jem. in den Arsch*/.

Фразеологізми антонімізуються внаслідок появи в структурі антонімічного фразеологізму компонента з протилежним значенням. Фразеологічні антоніми - це одноструктурні та різноструктурні ФО з протилежними конкретними і спільними загальними значеннями, які належать до однієї частини мови. Антонімізація ФО спричинена дією інтралінгвістичного та екстралінгвістичного факторів. Вони можуть з'являтися одночасно /*ein warmes Herz haben - ein kaltes Herz haben; im Vordergrund stehen - im Hintergrund stehen*/ і поступово, заповнюючи вакантне місце в парі фразеологічних антонімів /*Sanders: seinen guten Tag haben - Duden: keinen guten/seinen schlechten/ Tag haben*/.

У процесі нашого дослідження ми переслідуюємо мету - шляхом діахронічного аналізу конкретних ФО показати загальні тенденції становлення та розвитку фразеологічного складу німецької мови. Результати показали, що розвиток і вдосконалення ФО детермінується потребою виконувати все більш складні номінативні і комунікативні завдання.

Література: 1. **Campe H.-J.** Wörterbuch der deutschen Sprache. - Braunschweig Schulbuchhandlung. 1807-1811. - Bd. 1. - 1023 S.; Bd. 2. - 1116 S.; Bd. 3. - 908 S.; Bd. 4. - 940 S.; Bd. 5. - 977 S.; Bd. 6. - 673 S. 2. **Duden.** Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Bearbeitet von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht. Duden Bd. 11. Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 1992. - 864 S. 3. **Heyne Moriz.** Deutsches Wörterbuch. - Leipzig Hirzel. - Bde 1-3. - 1905-1907. 4. **Küpper H.** Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. - Hamburg: Claassenverlag, 1955. - 523 S. 5. **Röhrich L.** Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: in 2 Bd. - 4 Aufl. - Freiburg-Basel-Wien: Herder-Verlag, 1976. - 1256 S. 6. **Röhrich L.** Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Band 1-5, Freiburg, Basel, Wien: Herder-Verlag 1995.- 1910 S. 7. **Sanders D.** Wörterbuch der deutschen Sprache. - Leipzig: Verlag von Otto Wigand, 1876. - Bd. I. - 1065 S.; Bd. 2. I. Hälfte. - 825 S.; Bd. 2. 2. Hälfte. - S. 826-1828. 8. **Wander K.-J.** Deutsches Sprichwörterlexikon. Leipzig: Brockhausverlag, 1867-1876. - Bd. I. - 776 S.; Bd. 2. - 768 S.; Bd. 3. - 752 S.; Bd. 4. - 730 S.; Bd. 5. - 736 S.; Bd. 6. - 760 S.

SUMMARY

The dynamic of German language phraseological units are contemplated in the article. The nature of relationships of two main tendencies of development is established: the tendencies to change phraseological semantics under the extralinguistics and intralinguistics reasons and tendency to its repeatability. Also are underlined the importance of polyplane and actuality of image which based for thinking over in the development of phraseological semantics.